

Gyerekkirályfiak, beszélő állatok, csodálatos doktorok – életreform és gyermekirodalom

Az életreformnak is nevezett művelődéstörténeti korszak gondolkodásmódjában kiemelt szerep jutott a gyermekkor, egyáltalán a gyermek értelmezésének, önmagán túlmutató szimbólummá emelkedett műalkotásokban, filozófiai írásokban, nemkülönben az életreform jeligéjével létrehozott, főleg művészek alkotta kolóniákon, kommunákban (Németh és Skiera 2018¹).

Az 'életreform' pedagógiai jelenségvilága – újabban a teljességre törő művelődéstörténeti-művelődésfilozófiai kontextusban – jól feltárt a hazai irodalomban is. (Megjegyezzük: impozáns összefoglalója volt e kutatásoknak 2018-ban a Műcsarnokban rendezett *Rejtett történetek* című kiállítás.) A nagyvárosi élet és életérzés kialakulásában formálódó új gyermekvilág és ennek megfelelő új gyermekkép fókuszába az autonóm, az önmagában is értéket hordozó, a jövő – már-már messianisztikus – reményességét magában hordozó Gyermek került – ahogyan Karácsony Sándor némi íróniával (jelen írás szempontjából nem is mellékesen) megjegyezte: Gyermek Őfensége (Karácsony, 1945).²

Nem feladatunk ebben az írásban azon tünődni, hogy az életreform gyermekek felé forduló teóriái adtak-e impulzust egy új integrált tudományos diszciplínának (a biológiát, orvostudományt, pszichológiát, pszichoanalízist, szociológiát, jogot stb. ötvöző gyermektanulmány), vagy éppen a pedológia szolgált fontos input gyanánt az életreform gondolatainak. De tény, hogy a gyermektanulmány világszerte, így hazánkban is nagy befolyással volt a gyerekvilágot közvetlenül érintő szférákra, az óvodák, iskolák világára, a gyermekekkel összefüggő iparcikkek modernizációjára, nemkülönben annak a jelenségnek a kialakulására, melyet 'gyermekkulturának' nevezünk (Bús, 2013). Ebben az írásban nem kívánunk abban a vitában sem állást foglalni, hogy az 'életreform' a modernizációt üdvözölte, használta, vágyta, vagy éppenséggel ennek kritikájaként tagadta meg (utólag mondhatni: korai posztmodern gyanánt). Valószínűleg mindkét elem: a 'bevonulás' és a 'kivonulás' is érvényesült – ez határozta meg azt a gondolati feszültségét, mely most is foglalkoztatja a pedagógiai tudományos gondolkodást.

Az életreform, a reformpedagógia s a gyermektanulmány gyermekképe, a felmagasztosult Gyermek jelenik meg a gyermekirodalomban is. Alighanem komolyan vehető irodalmi műalkotásként a *Pinocchio* az utolsó, mely 'a szófogatlan gyerek bajba kerül – megbűnhődik – megjavul' dramaturgiájára épül, sorra születnek azok a (tagadhatatlanul

¹ E kötetet az 'Életreform-kutatások' szintézisének tekintjük, neveléstörténeti hivatkozásainknak is ez a bázisa.

² Most ne foglalkozunk a városi és a felbomló falusi gyermekvilágot érő megrendítő kritikákkal, melyben a reformpedagógia e szakasza szintén bővelkedett – gondoljunk akár a mi gyermektanulmányozó Nagy Lászlónk, Nemes Lipótunk, Pető András és mások valóságfeltáró munkásságára. Annyit érdemes megjegyezni, hogy ezen írásban kulcspozícióba kerülő varsói Doktor, Janusz Korczak ebből a társadalomkritikából is gazdag hagyatékot bizott ránk.

életszerűbb) gyerekhősök, akiknek „rosszasága” alapértékké válik (Tom Sawyertól a naplót író ’komisz kölyökig’, olykor ezen is túlmenően éppenséggel gyerekszereplők (a teoretikusnak is kiváló gyermekíró Hárs László írt erről emlékezetesen) állítják helyre a „kizökkent világot”, ’a gyerek jó’ felfogásra építik a századforduló gyerekszervezeteinek alapítói is mozgalmuk alapkövét – a cserkészeti bezárólag (Révész, 2018).

Elemzésünkbe olyan, a szóban forgó periódusban született gyermekkönyveket vonunk be, melyek jellegzetesen s minden bizonnyal egymástól teljesen függetlenül, éppenséggel a korszak jellemét által orientáltan, meglepő hasonlóságokkal tükrözik vissza a fenti életérzéseket.

Ehhez még vegyük hozzá az életreform-mozgalmak orientális érdeklődését, egyben a művészeti (zenei, képzőművészeti) avantgard új „barbárság” értelmezését. (Gondoljunk akár Gauguin idilljeire, Balin új hazára lelt spanyol festőre Antonio Blancóra, Picasso maszkjaira, Bartók *Allegro Barbaró*jára, Sztravinszkij *Sacré*-jára stb.) A ’bennszülött’ új képébe nyilván történelmi változások is beleszűrődnek – akárhogy is: Európa együttélni tanul változó gyarmatainak népeivel. Tanulmányunk szempontjából különösen fontos a francia Alphonse Daudet 1876-ban megjelent regénye, mely a dhomey-i gyerekkirály franciaországi utazásának szomorú eseményeiről szól. Az író részvétellel fordul a két kultúra normái közt a felnőttek játékaiként vergődő kis királyra.

Elemzésünk számára fontos az utópiák (újra)megjelenése is. Az Eden, a Monte Verità, akár a Gödöllői Művésztelep társadalomképe, közösségfelfogása arról tanúskodik, hogy „levegőben volt” egy új (vagy megidézett régi) társadalomkép megrajzolása is. A pedagógiában különösen. Tekintsünk az orosz Sackijra, a SKID köztársaság alapítóra (Viktor Szoroka-Roszinszkij és Ella Luminarszkaja), az amerikai Flanagan „Boy’s town”-ja, majd Korczak, Sztéhlo, Makarenko árvaháza, telepei, Szekeres Mihály és Pataki Gyula Fiúkfalva állam-játékai mind-mind egyben utópiák is voltak (Trencsényi, 1994; Makai, 1996; Kappanyos, 2017).

Elemzésünk szempontjából még egy ’faktor’ jön számításba: a ’beszélő állatok’ világa. Persze, az emberiség ’nagy elbeszéléseiben’ vannak kitüntetett hősök, akik értik az állatok beszédét, s ez a különös adottságuk viszi őket előre, de mintha kritikus tömegben gyarapodnának a szóban forgó korszakban (gondoljunk az 1917-ben megjelent híres Jack London-regényre, az *Az éneklő kutyára*). Óvatosan feltételezem, hogy a tapasztalati-kísérleti lélektan fejlődése miatt kerülhettek a figyelem fókuszába az állatok, viselkedésük, kommunikációjuk iránti tudományos érdeklődés tükröződik e művek gazdagodásában – akkor is, ha éppenséggel tudománytalan értelmezések születnek. Az irodalom elbírja.

S ne feledjük: az orvostudomány ebben az időben dajkálja ki a ’gyermekgyógyászatot’ mint önálló tárgykört – a doktor bácsik, orvosok hirtelen megannyi gyermekkönyv hőseivé lesznek (Osváth, 1970; Makai, 2018. 32.).³

A reformok békés idilljének a világháború vet véget, ennek rettenete diktálja az új kérdésfeltevéseket, új válaszokat. Ugyanakkor a háború élménye megérintette a gyermekirodalmat, kultúrát is. Motívummá szervesült, a gyermekirodalom humanista vonulatát erősítette.

Tanulmányunk középpontjában három meseregény áll. Azt szeretném róluk igazolni, hogy a fenti motívumok hangsúlyos megjelenése hű tükre a világkép átalakulásának. Balázs Béla hosszúmeséje, ismert címén *A hét királyfi* 1916-ban látott napvilágot *Kis gyermekeknek kell ezt mesélni* megnevezéssel. (Maga az író mesélte az ősbemutatón szegedi gyerekeknek egy háborúellenes összejövetelen.)

³ Arra is emlékeztetünk, hogy a reformpedagógiák „nagyjai” körül mily sokan eredetileg orvos végzettségűek, legyen csak példánk Montessori, Korczak vagy akár Németh László).

Az ír származású, brit Hugh Lofting (először Amerikában megjelent) meseregénye, a *Doktor Dolittle* 1920-ban jelent meg⁴ (A magyar olvasó is ismerheti, első kiadása 1934-ben jelent meg a Káldor Könyvkiadóvállalatnál, további kiadások a Móra Kiadó gondozásában 1977-ben, a Cicero gondozásában 1996-ban, 2006-ban, 2010-ben láttak napvilágot.⁵)

A varsói zsidó származású lengyel pedagógus-író Janusz Korczak *I. Matykó királya* (*Król Maciusz Pierwszy*) 1928-ban jelent meg. A magyar olvasó két kiadásban ismerheti. Az 1969-ben megjelent Sebők Éva-fordításnak az ad különös jelentőséget, hogy ez az első opusz a gazdag Korczak-életműből, ami magyarul hozzáférhetővé vált. 2018-ban jelent meg új kiadása.

Nézzük a felsorolt motívumok előfordulását.

Motívum	<i>A hét királyfi</i>	<i>Dr. Dolittle</i>	<i>I. Matykó király</i>
doktor	x	x	x
háború	x		x
okos, segítő állatok		x	x
bennszülöttek		x	x
jó, okos gyerekkirály, királyfi	x		x

Persze a kontextus, mint a cselekmény is, mindig más. Balázs Béla történetében, meséjében a hét királyfi apja, az „Öreg király” háborúba vonul, s ezalatt a testvérek bensőséges kapcsolatát megirigylő boszorka megbetegíti a királynét, s hét külön kaput varázsol a palotára, s mindegyik királyfinak azt súgja a fülébe, az ő „palotájában” gyógyul a nagybeteg anyjuk. Ezen a fiúk összekapnak, s csak az utolsó percben „szabadságra” érkező király menti meg a cérnaszállá fogyott királynét.⁶ A királyfiak megértik az ármányt, összebékülnek, s minden jó, ha jó a vége. A mesében fontos elem az, hogy a palotába varázsolt hét új bejárat a háborúban szemben álló szomszéd népeket jelképezi, a mese „tanulása” tehát egyben az európai népek testvériségére szólít. Hogy az elemzés körébe vontuk e mesét (bár sem állatok, sem bennszülöttek nem szerepelnek benne), annak oka egyfelől a királyfiak – minden pereskedés ellenére – proaktív magatartása (éppen „jóságuk” ingerelte fel a boszorkát), másfelől a háború leírásának több gyermekszempontú stíluseleme (nem elegendő a hadiseregély a királyi ház fenntartására, az ellenséges királyok mesébe illő párbeszéde, a király „szabadságra jön”, kimenőt kap a frontról stb.).

Az ’életreform’ életérzés motívumainak teljes kifejtése található Lofting meseregényében. A nem különösen barátságos emberi társadalomból kivonuló magányos doktor megtanulja az állatok nyelvét, meghívást kap Afrikába a majomcsapat gyógyítására, különös kalandokon át az állatvilág baráti támogatásával teljesíti küldetését, megküzd az útjába eső emberi ellenséggel (bennszülöttek, kalózkod), s győztesen, gazdagon megajándékozva tér vissza hazájába (útközben még egy kislít is megmentenek), hogy praxisát az

⁴ Lofting is, Korczak is az első könyv sikerén felbuzdulva sorozattá szervezte a híres hős történeteit – később a film is felismerte népszerűségüket –, a tanulmányban csak az alapművet elemzem, a regényfolyam elemzése meghaladja írásom tárgyát és körét.

⁵ Könyvtörténeti érdekesség, hogy a Szovjetunióban az adott kultúra viszonyaira alkalmazva Kornej Csuikovszkij, a jeles gyermekíró és gyermektanulmányozó ültette át, ez a változat magyar fordításban két ízben is megjelent, *Jajdefáj doktor*, illetve új fordításban *Doktor Hűdefáj* címen – mindkét esetben a Móra Kiadó gondozásában – a címek az orosz „eredeti” Ajbolit név magyar átíratai.)

⁶ Filológiai adalék: nyilván a mese motívuma játszott szerepet évtizedekkel később Csoóri Sándor ismert szép versében, az *Anyám fekete rózsza* címűben („Bejön egy madár érte csőrében elviszi”).

állatoknak szentelje. A bennszülöttek királya ugyan az útját akadályozó ellenségek egyike, ennek fia a fehér menyasszony után álmodozó Bumpó herceg, aki, ha nem is szövetségük lesz, de a doktor szolgálataiért cserébe mégiscsak segítőtársuk lesz a menekülésben.

Az apja hirtelen halála miatt korán királyi házi orvos bölcs segítségét felnőtt módra, de a gyerekek tanácsát is kikérve, megfogadva, javukat szolgálva kíván helytállni az ország irányításában – szembe kerül a háború rémségeivel (inkognitóban harcolja végig a frontot), a háborús hőssé válás helyett az emberi világ megteremtésén fáradozik belső és külső ellenséggel dacolva. Pacifikálja, civilizálja a bennszülötteket, akikhez repülőgéppel érkezik, s a kényszerleszállás után kis híján megégetik. Ám barátokra, szövetségesekre lel bennük, talán szerelemnek is nevezhető az érzés, melyet a magával hozott királykisasszony iránt érez. A gyerekek birodalmára újabb veszély leselkedik. Hiába érkeznek Afrikából a szövetségesek, a változó kimenetelű háborúban a főváros elesik, Matykó fogságba esik, elítélik, száműzik. Meseregénytől szokatlanul elégikus, szomorú véget ér a könyv (a gyerekek boldogsága mellett hitet tevő szerző, a későbbi varsói „Öreg Doktor”, a növendékeit 1942-ben a treblinkai haláltáborba is elkísérő Korczak gyermekjogi elveihez tartozott a gyerekeknek a szenvedés megéléséhez, a méltó halálhoz való joguk elismerése is). A magyarul még nem olvasható folytatásból kitűnik, hogy a száműzetés nem tart örökké, az igazságos kis királyt újabb kihívások várják. Az *I. Matykó király* című regényben mégiscsak Matykónak az a beismerése hangsúlyos, hogy korai volt egy ország vezetésének vállalása.⁷

Különböző kalandok, különböző tanulságok – mégis hasonló világkép és gyerekkép. A 20. század új értékvilágának keresése és bemutatása az érintett korosztály, a meséken nevelkedő gyermekek javára. A motívumrokonság ennek a korszellemnek a megjelenési formája.

Trencsényi László

c. egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem

Az apja hirtelen halála miatt korán királyi házi orvos bölcs segítségét felnőtt módra, de a gyerekek tanácsát is kikérve, megfogadva, javukat szolgálva kíván helytállni az ország irányításában – szembe kerül a háború rémségeivel (inkognitóban harcolja végig a frontot), a háborús hőssé válás helyett az emberi világ megteremtésén fáradozik belső és külső ellenséggel dacolva. Pacifikálja, civilizálja a bennszülötteket, akikhez repülőgéppel érkezik, s a kényszerleszállás után kis híján megégetik. Ám barátokra, szövetségesekre lel bennük, talán szerelemnek is nevezhető az érzés, melyet a magával hozott királykisasszony iránt érez.

⁷ E „gyerek-királyságok” kései utódának, a szovjet Mihalkovnak a hetvenes években írt meseregénye, a *Mienk a világ, avagy a rakoncátlanság ünnepe* is ezzel a némiképp paternalista fináléval zárul: a gyerekeik „rosszsága” miatt a városból kivonuló szülők nélkül boldog tobzódásba kezdő gyerekek egy idő után megértik, hogy felnöttek nélkül nem megy... (Ezt az érzést fejezte ki a Palásthy György rendezte, Horgas Béla forgatókönyvére írt magyar filmváltozat, a *Tótágas* is. Megjegyzendő, hogy hasonló címmel Kornej Csukovszkij névéhez is fűződik jeles, ismert gyermekvers, de annak fókuszában egy egészen másfajta felfordulás áll.)

Irodalom

- Bús Imre (2013): A gyermekkultúra fogalma. In uő (szerk.), *Tanulmányok a gyermekkultúráról*. Pécs: PTE IGYK.
- Hárs László (1969): Lehetőség, létjogosultság, szükségesség. In. Szederkényi Ervin: *Vita az ifjúsági irodalomról – Jelenkor 1965–68*. Budapest: Móra Kiadó.
- Kappanyos Ilona (2017): *A jövő városa – valahol Európában*.
http://epa.oszk.hu/03000/03057/00100/pdf/EPA03057_balkon-2017-11-12_024-026.pdf
- Karácsony Sándor (1945): *Demokrácia és pedagógia*. Budapest: Exodus.
- Makai Éva (2018): *Korczak-tanulmányok*. Budapest: Új Helikon Bt.
- Makai Éva. (1996): A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái. *Iskolakultúra*, 6(6).
- Németh András & Skiera, E. (2018, szerk.): Rejtett történetek. Az életreform-mozgalmak és a művészetek. Múcsarnok, Budapest
- Osváth Zsuzsa (1970): Schoepf-Mérei Ágost Angliában. *Orvostörténeti közlemények*, 99.
- Révész György (2018): Kirajzás – a modernkori táborozás kezdetei. In. Nagy Ádám (szerk.): *A komfortzónán is túl... A táborozás pedagógiája, szociológiája és kulturális antropológiája*. Neumann János Egyetem – Iuvenis Ifjúságszakmai Műhely – Ifjúságszakmai Társaság.
- Trencsényi László (2013): *Gyermekirodalom A-tól Z-ig*. Budapest: Fapadoskönyv.hu Kiadó.
- Trencsényi László (1994): Az iskola-köztársaságok történetéből. In Papp György (szerk.), *Az „alkotmányos pedagógus”*. *Janusz Korczak*. Budapest: Állampolgári Tanulmányok Központja.

Absztrakt

A szerző három meseregényt hasonlít össze, melyek a XX. század első harmadában születtek (Lofting, Korczak, Balázs Béla), s kimutatja rokonságukat az életreformmozgalmak és reformpedagógiák gyermek- és emberképével.